

Tokai Zita Mária

A lengyeli kultúra egy újabb állatábrázolása Nagybakónokról

E munkával köszöntöm dr. Vándor Lászlót 60. születésnapja alkalmából.

A lelőhely ismertsége és földrajzi elhelyezkedése

1982 tavaszán dr. Horváth László a nagykanizsai Thúry György Múzeum akkori igazgatója régészeti terepbejárást végzett Nagybakónak határában, amely során a falutól délre a Bakónaki-patak nyugati partján északnyugat felé magasodó dombvonulaton több időszakra datálható régészeti lelőhelyet lokalizált (1. kép 1-3).¹ Ennek a dombgerincnek az északi részére települt a mai község nyugati fele. A pataktól a faluba vezető dűlőút feltehetőleg kettévágja a felületen intenzíven jelentkező, a lengyeli kultúra idejére keltezhető települést. A terepbejárási beszámolóból az is kiderül, hogy a lelőhelyet a szántás erősen bolygatta és sok objektum foltját lehetett látni. A telep nagy kiterjedése miatt több esetben is leletmentést terveztek, melyek a mezőgazdasági művelés miatt többször meghiúsultak. 1982 őszén „szondázó jelleggel egy ponton lemélyültünk a szántott réteg alá, de csak igen sekély lengyeli kulturális gödör foltját tudtuk megfigyelni, amit vissza is temettünk” – olvasható Horváth László jelentésében.²

Nagybakónak – Pusztadűlőben nem csak a lengyeli kultúra idején telepedtek le, hanem a későbbi korokból is találtak leleteket. Egy kisebb, de intenzív késő bronzkori (HA) telepet észleltek az emelkedő közepén, valamint kiszántott középkori házak helyét a dűlőút mentén, melyek 13-14. és 15-16. századra keltezhetők.

A leletek

A terepbejárás során gyűjtött leletek döntő többsége kerámiatöredék, valamint találtak még edénytöredékből kialakított agyagsiszólót, hálónéhezéket és

állatplasztikát is. Ezek mellett néhány kőeszköz is felszínre került a mezőgazdasági műveléssel okozott bolygatás nyomán. A legjelentősebb leletnek egy mindkét végén plasztikus állatfejben végződő fedőfogó számít. A felszínen talált töredékek közül csak a jellegzetesebb darabok kerülnek bemutatásra.

Edények

Tálak

Sötét szürkésbarna, foltos, törésfelülete sötétszürke, csillámos homokkal és kerámiazúalékkal soványított anyagú bikónikus tál lekerekített peremtöredéke. A tál felső és alsó része is enyhén homorú, hasvonala erőteljes. Ez a darab talpas tál része lehet. M³ = m: 6,6 cm, sz: 9,0 cm, fv: 0,5 cm, pá: 28,0 cm; Ltsz.: 82.94.10. (2. kép 1a).

Barna, csillámos homokkal és kevés kerámiazúalékkal soványított anyagú bikónikus tál egyenesen levágott peremtöredéke. A perem alatt kb. 1 cm-re levő törésvonalon közepes méretű, gömbölyű rátett bütyök ül. M = m: 2,7 cm, sz: 3,5 cm, fv: 0,5 cm; Ltsz.: 82.94.16. (2. kép 2).

Sötétszürke, belül barna, csillámos homokkal és kerámiazúalékkal soványított anyagú tál bikónikus oldaltöredéke. A hasvonalat kisméretű, ovális, két oldalról lapított bütyök díszíti. M = m: 4,2 cm, sz: 6,8 cm, fv: 0,5 cm; Ltsz.: 82.94.17.(2). (2. kép 3).

Barna, szürke foltos, törésfelülete szürke, csillámos homokkal és kerámiazúalékkal soványított anyagú talpas tál talptöredéke. A hengeres talp nem tömör, hanem üreges, a talp alja kissé kihajló. Külső felületén kis foltokban vörös festés nyomai figyelhetők meg. M = m: 4,4 cm, sz: 7,6 cm, fv: 0,6 cm, tá: 12,0 cm; Ltsz.: 82.94.13. (2. kép 1b).

Poharak

Barna, belül sötétszürke, csillámos homokkal és kevés kerámiazúzalékkal soványított anyagú kis pohár bikónikus oldaltörredéke. A hasvonalat apró, kerek, lapos bütyök díszíti. M = m: 2,6 cm, sz: 3,2 cm, fv: 0,2 cm; Ltsz.: 82.94.17.(1). (2. kép 4).

Vörösesbarna, szürke törésfelületű, csillámos homokkal és kevés kerámiazúzalékkal soványított anyagú kisméretű pohár enyhén homorú aljtörredéke. M = m: 1,7 cm, sz: 5,8 cm, fv: 0,2 cm, fá: 3,0 cm; Ltsz.: 82.94.22. (2. kép 5).

Amfóra

Szürkésbarna, foltos, törésfelülete szürke, csillámos homokkal, kevés kerámiazúzalékkal és szórványosan zúzott kavicsal soványított anyagú hengeres nyakú amfóra lekerekített peremtörredéke. A nyakon széles, függőleges állású hurkafül van. M = m: 8,2 cm, sz: 6,0 cm, fv: 0,9 cm, pá: 10,0 cm; Ltsz.: 82.94.12. (3. kép 1).

Puttonyedények

Vörösesbarna, szürke törésfelületű, csillámos homokkal, kerámiazúzalékkal és szórványosan zúzott kavicsal soványított anyagú puttonyedény kónikus oldaltörredéke. A hasvonalon felfele húzott, háromszög alakú, madárcsőr szerű fül törredékével, amely függőleges át lett fúrva. M = m: 7,6 cm, sz: 10,0 cm, fv: 0,7 cm; Ltsz.: 82.94.18. (1). (3. kép 2).

Sötétszürke, szürke törésfelületű, csillámos homokkal, kerámiazúzalékkal és szórványosan kisebb-nagyobb kavicsokkal soványított anyagú puttonyedény kónikus oldaltörredéke. Rajta enyhén felfele húzott, háromszög alakú, madárcsőr szerű fül van, amely függőlegesen át lett fúrva. M = m: 3,7 cm, sz: 5,2 cm, fv: 0,6 cm; Ltsz.: 82.94.18. (2). (3. kép 3).

Fazék

Barna, belül és a törésfelületén világosszürke, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított anyagú edény kónikus oldaltörredéke. A hasvonalat nagyobb, gömbölyű, vízszintesen átfúrt bütyök díszíti. M = m: 4,5 cm, sz: 6,7 cm, fv: 0,8 cm; Ltsz.: 82.94.17.(3). (3. kép 5).

*Egyéb tárgyak**Agyagcsiszoló*

Vörös, szürke törésfelületű, csillámos homokkal, kerámiazúzalékkal és szórványosan zúzott kavicsal soványított anyagú edény oldaltörredékéből kialakított agyagcsiszoló. A madárcsőr szerű füles oldaltörredék széleit lekerekítették, így újabb eszközt kaptak, amely simító és csiszoló funkciót töltött be. M = m: 6,5 cm, sz: 5,5 cm, fv: 0,6 cm; Ltsz.: 82.94.19. (3. kép 4).

Agyagnehezék

Vörös, csillámos homokkal, kevés kerámiazúzalékkal és szerves anyaggal soványított anyagú, ovális alakú, lapos agyagnehezék törredéke. Felső harmadában kisméretű, vízszintes állású átfúrással. A lyuk felső részén függőlegesen felfele mélyebb barázda, a használat során ért kopás nyoma figyelhető meg. Háló vagy szövöszték nehezékeként alkalmazhatták. M = m: 8,5 cm, sz: 5,5 cm, fv: 3,0 cm; Ltsz.: 82.94.9. (3. kép 6).

Kőeszközök

Halványzöld, sötét foltos szerpentinből készült csiszolt, nyéllukas kőbalta éltörredéke. A balta a furatnál tört ketté. M = h: 7,7 cm, sz: 4,0 cm, m: 4,4 cm; Ltsz.: 82.94.1. (3. kép 8).

Májbarna, szentgáli típusú dunántúli radiolaritból készült enyhén domború penge. Egyik szélén retusálás nyomai figyelhetők meg. M = h: 4,0 cm, sz: 0,8 cm, m: 0,2 cm; Ltsz.: 82.94.4. (3. kép 7).

Állatplasztikák

A felszínen gyűjtött darabok közül két törredék külön figyelmet érdemel. Az egyik állatfejekben végződő plasztikus fedőfogó (4. kép 1–2), a másik egy valószínűleg szintén ilyen típusú törredék, de sajnos erről az állatfejes végződések letörtek (4. kép 3).⁴

Barna színű, szürke törésfelületű, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított anyagú plasztikus fedőfogó, két végén állatfejes kialakítással. A nyújtott háromszög alakú sematizált állatfejek – talán kecske – szarvai és orra van ábrázolva. A fedőfogó enyhén homorú, alja felé vastagszik, közepén kis kerek vízszintes átlukasztás figyelhető meg. A törredék két részből ragasztott. M = h: 11 cm, m: 8 cm, fül fv: 1,8–2,5 cm; Ltsz.: 82.94.6. (4. kép 1–2).

A barna színű, szürke törésfelületű, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított anyagú törredék feltehetőleg szintén egy állatfejekben végződő fedőfogó része lehetett, de végei letörtek. M = h: 5,5 cm, m: 5,5 cm, fül fv: 1–2 cm; Ltsz.: 82.94.7. (4. kép 3).

A leletek értékelése és datálása

A lengyeli kultúra lelőhelyei sűrűn behálózták a Dunántúlt, valamint Északkelet-Magyarországot, sőt ez a nagy kulturális egység a szomszédos Ausztria, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia és a tőlünk távolabb eső Németország, Csehország és Lengyelország egyes részein is elterjedt. Természetesen a kultúra nem egységes, köszönhető ez pl. a

földrajzi adottságoknak, az eltérő helyi lakosságnak, a különböző fejlődési viszonyoknak. A lengyeli kultúrát csoportokra lehet osztani, ezt a csoportosítást a magyarországi lelőhelyeknél is megtették (pl. KALICZ 1985, ZALAI-GAÁL 2002). Nagybakónak – Pusztadűlő leletanyaga, csak úgy mint Zala megye egésze a nyugati csoporthoz tartozik. A megye területének zöme a lengyeli kultúra időszakába többé-kevésbé lakott volt, melyet a zalai terepbejárások és nagyobb felületű régészeti kutatások is igazolnak: pl. a Kis-Balaton projekt (M. VIRÁG 1996), majd a Hahót-medence mikrorégiós vizsgálata (BÁNFFY 1996, BONDÁR 1996) és legutóbb az M7 autópálya zalai szakaszának megelőző feltárásai.⁵ A megye nyugati részén a Kerka-völgyi mikrorégiós kutatás azonban – eddig ismeretlen tényezők hatására – negatív eredménnyel zárult a lengyeli időszak tekintetében, hiszen egyetlen ilyen korú lelőhelyet sem észleltek (BÁNFFY 2004, 10).

A Nagybakónakon gyűjtött leletek zömét kerámia-töredékek adják. Ezek színei a vöröstől a barna különböző árnyalatain át a sötétszürkéig terjednek, melyek az eltérő égetési eljárásnak köszönhetőek. A töredékek falvastagsága is változó, megtalálható az anyagban az egészen vékony 0,2 cm-es finom kerámia és a közel 1 cm vastag házi kerámia is.

Vezető edénytípusnak – a terepbejáráson talált töredékek közül – a tálak nevezhetőek (2. kép 1–3). Nagybakónakon az egyenesen levágott peremű, kissé bikónikus formától az enyhén S-profilú darabon át a tölcésesen szűkülő táltípusig megtalálhatók a töredékek. A lekerekített, az elvékonyodó és az egyenesen levágott peremkiképzések a lengyeli kultúra teljes élettartama alatt használatosak voltak, datálói értékük nincs. Az itteni tálak között nem csak az egyszerű tálformák vannak meg, hanem a lengyeli kultúrára oly jellemző talpas típus is. Ilyen edény részeként rekonstruálható egy tölcésesen szűkülő tál peremtöredéke, valamint egy hengeres talptöredék, melynek alja kissé kihajlik (2. kép 1).

Poharak részének két darab tekinthető (2. kép 4–5): egy apró bütyökkel díszített hastöredék és egy kissé homorú aljtöredék. A vékony falú, tölcéses nyakú, gömbös hasú pohárforma a lengyeli kultúra több időszakából ismert. A Nagybakónakon talált példányt éppen a kis méretű, lapos kerek bütyök alapján a Lengyel IB időszakba sorolhatjuk.

Rábukkantak egy amfórához tartozó peremtöredékre is, amely nyakán függőleges állású széles hurkafül van (3. kép 1). Az amfóráknál a fül sokszor a peremből indul ki, amely a Lengyel II végén jelenik meg, vagy a perem alól, mint a mi példányunknál is.

A nagyobb méretű tároló- vagy ún. puttonyedények töredékei minden lengyeli kultúrához tartozó lelőhely

anyagában megtalálhatók. A nagybakónaki darabokon felfele húzott, függőlegesen átfűrt madárcsőrzerű fül van (3. kép 2–3). Valószínűleg egy ilyen típusú edény füles oldaltöredékét hasznosították újra, amikor legömbölyítették annak széleit és így egy új eszközt, csiszolót vagy más néven simítót hoztak létre (3. kép 4). Ez utóbbi tárgytypus általános lelet a lengyeli kultúra lelőhelyein.

Fazék töredékének egy kissé kónikus, bütyökkel díszített hastöredék nevezhető (3. kép 5). A tölcéses nyakú, gömbös vagy kissé kónikus hasú fazéktípus a kultúra II. fázisától kezdve fordul elő. Bütyök díszítheti a vállán vagy a has legszélesebb részén.

Egy ovális alakú nehezék töredéke is van a leletek között (3. kép 6), amelyet hosszabb ideig használhattak, mivel a rajta levő átfűrés felső részén mély, függőleges barázda látható. Ezt háló vagy szövöszék nehezékének tarthatjuk, ezzel feszítették meg és húzták ki azt a zsinórt, amely végére felkötötték.

Edénydíszítésére utaló festésnyomot egyetlen töredéken találtunk. A talpas edény enyhén kihajló talptöredékének külső felén maradt meg apró foltokban a vörös festés nyoma. A vörös színű, égetés után az edény felületére felvitt festés már a középső neolitikumban megjelenik a vonaldíszes edényeken. A Dunántúlon a DVK Keszthelyi csoportjához tartozó késői leleteken bukkan fel először. Ekkor még csak néhány darabon látható elsősorban két vonaldísz között díszítő pasztózus vörös színű festés. A Zselizi és a Malo Korenovo darabokon nem csupán a vonaldíszek mellett, azok kiegészítéseként, hanem önállóan is alkalmazták a festést, amely már nem csak az edények külső, hanem belső oldalán is jellemző volt. Később a déli eredetű Sopot kultúra általános díszítőeljárásává vált az edényfestés, amelynél szintén a vörös színt használták. Mindezekre, vagyis a lengyeli kultúrát megelőző időszakok vörös színű edényfestéseire jó például szolgálnak Becsehely – Bükkaljai-dűlőben napvilágra került példányok (KALICZ–KREITER–KREITER–TOKAI é.n. – DVK: 10. kép 1; Zseliz: 10. kép 9a–b; Malo Korenovo: 10. kép 2a–b, 4a–b; Sopot: 12. kép 1–6; Séi időszak: 14. kép 4a–c, 6–8).⁶

A Sopot kultúra festett vörös sávós és vékony vonalas díszítése tekinthető a lengyeli kultúra edényfestési előzményének. A vörös szín alkalmazása általánosnak mondható a lengyeli kultúrában a II. fázissal bezárólag, de szórványosan még később is előfordul. A jó keltezési pontnak tekinthető sárga és fehér festés a mi darabjainkon nem figyelhető meg, de mivel terepbejárás során a felszínről gyűjtött kis számú töredékekről van szó, azok megléte vagy nem léte se zárható ki. Így tehát a festés alapján nem bocsátkozhatunk pontosabb keltezésbe.

Az edények plasztikus díszítése csupán bütykök formájában jelent meg a nagybakónaki anyagban. Sem

ujj- vagy körömbenyomással díszített peremek, sem plasztikus lécdíszek, sem karcolt darabok nem ismeretek a terepbejárás leletek között. Az itt bemutatott darabok közül négyet díszít bütyök, melyek kialakítása datáló értékkel bír. Legkorábbinak tekinthető az a pohár töredéke, melyen apró, kerek, lapos bütyökdísz van (2. kép 4). A másik három bütyök a klasszikus Lengyel időszakra keltezhető. Kettő rátett gömbölyű formájú – közülük a fazékhoz tartozó töredéken a bütyköt vízszintesen átfúrták –, a harmadik példányt pedig két oldalról ujjal enyhén benyomták (2. kép 3).

Néhány köeszköz is napvilágra került (3. kép 7–8). Az egyik egy halványzöld, sötét foltos szerpentinitből készült esiszolt, nyéllyukas kőbalta éltöredéke. Ez az eszköz általában a furatnál törik ketté, így van ez a mi darabunknál is. A szerpentinit távolsági nyersanyag, az Alpok előterében fordul elő és az ebből készült eszközök száma nem túl magas. A másik eszköz egy májbarna színű szentgáli típusú dunántúli radiolarit penge, melynek egyik szélén retusálás nyomai figyelhetők meg. A radiolaritok több típusa is jellegzetes dunántúli nyersanyag és szinte minden neolit és rézkori lelőhelyen felbukkan nem csak eszközként, hanem nyersanyagként is, teljesen elterjedtnek mondhatók.

A Nagybakónakon gyűjtött töredékek a lengyeli kultúra különböző időszakára datálhatók, amelyek a telep hosszú élettartamára, esetleg a kiváló földrajzi adottságoknak köszönhetően az egymás utáni többszöri megtelepedésre utalhatnak, melyek tisztázása csak a lelőhely teljes feltárása után lehetséges. Itt a legkorábbinak tekinthető darabot a Lengyel IB időszakra keltezhetjük (2. kép 4), a legfiatalabbat pedig a Lengyel III idejére (2. kép 1a). Míg az előbbi a késői neolitikum, addig az utóbbi már a korai rézkor időszaka. Az Alfölddel ellentétben a Dunántúlon nincs éles határ a neolitikum és a rézkor között, hiszen itt a lengyeli kultúra népessége folyamatosan tovább élt.

Az állatplasztikák értékelése

A lengyeli kultúra számos lelőhelyéről ismert állatábrázolás. A magyarországi leletanyag állatplasztikáit Zalai Gaál István gyűjtötte össze, aki munkájában nem a különálló szobrocskákkal, hanem a kerámiákra felrakott plasztikus állatábrázolásokkal foglalkozik (ZALAI-GAÁL 1998). A magyar darabokkal jól párhuzamosítható morvaországi leleteket Vladimír Podborský csoportosította és elemezte a Těšetice-Kyjoviceben talált példányok kapcsán (PODBORSKÝ 1985). Ezek a plasztikák gyakran nem önálló alkotások, hanem legtöbbször edény oldalán bütyökként vagy fülként, fedő fogóján, és ritkán agyagkanál nyelén (pl. ZALAI-GAÁL 1998, Abb. 19. 2a–b) lettek

kialakítva. Általában erősen sematizált formájúak, az állatfejek a legtöbbször egyszerű háromszög alakúak. A lengyeli kultúrát megelőző időszakból a legnagyobb hasonlóságot a Sopot kultúra állatfejes edényfogói mutatják, melyek a teljesen sematizált lekerekített szélű háromszögformáktól a szépen kidolgozott állatfejekig széles palettán mozognak. Ilyenek kerültek napvilágra a közelmúltban az M7 autópálya dél-zalai szakaszának építéséhez kapcsolódó nagyfelületű feltárások során pl. Becsehelyen (KALICZ–KREITER–KREITER–TOKAI é.n. 12. kép 6) és Petriventén (KALICZ–KREITER–TOKAI 2007, Abb. 6. 11). A korai lengyeli horizont idejére datálható állatfejes töredékeket szintén az autópályás megelőző feltárások során a közeli sormási lelőhelyen találtak (P. BARNA 2007, Pl. 5. 7–9, 12–14).

Egyes vélemények szerint az őskori művészek nem csupán a természetben megfigyelt állatokat ábrázolták plasztikus formában, hanem elképzelt figurákat is, pl. kétfejű, hátánál összenőtt állatokat. Ezek talán a korábbi időszakból ismert négyszögletű állatfejes oltárok kétdimenziós változatának tekinthetők (MRE 2003, 116). Ezzel részletesebben Bánffy Eszter foglalkozott (BÁNFFY 1997).

Az állatfejes fedőfogók közül kiemelkednek azok a darabok, melyek nem csupán szarvak vagy fülek formájában leegyszerűsített állatfejben végződnek, hanem kétfejű példányokat ábrázolnak. Feltételezhetjük, hogy az ilyen fedőket nem a mindennapokban használhatták, hanem valamilyen kiemeltebb szerepük lehetett, talán szertartások során alkalmazhatták ezeket. Ilyen a Nagybakónakon talált lelet is.

Bemutatunk néhány olyan állatplasztikát (a teljesség igénye nélkül), amelyek kétfejű állatokat ábrázolnak:

- Aszód /Magyarország/ (KALICZ 1985, 77. kép 7) (5. kép 6)
- Boskovštejn /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Obr. 84, Taf. 141. 5a–d) (5. kép 12)
- Brno – Komín /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Obr. 89–90., Taf. 141. 6a–d, Taf. 144. 9a–d) (5. kép 10, 13)
- Horákov /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Taf. 142. 4a–b, 8a–d, Taf. 143. 4a–b) (5. kép 3, 4, 7)
- Kostelec na Hané /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Obr. 94a–b, Taf. 143. 1a–e) (5. kép 18)
- Santovka /Szlovákia/ (PAVÚK 1994, Abb. 4. 4) (5. kép 1)
- Crkvine u Stublinama /Szerbia/ (TASIĆ 1973, 34. t. 128) (5. kép 5)
- Střelice /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Taf. 141. 1a–d, Taf. 144. 2a–d) (5. kép 2, 8)
- Těšetice-Kyjovice /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Taf. 141. 2a–d) (5. kép 9)

- Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező /Magyarország/ (BÁNFFY 1996a, Pl. 110. 264) (5. kép 14)
- Vinča /Szerbia/ (STANKOVIĆ 1985, Pl. XI. 1–2) (5. kép 15, 16)
- Výchapy – Štěpánovice /Morvaország/ (PODBORSKÝ 1985, Obr. 92., Taf.144.1a-d) (5. kép 17)

Ezek jól mutatják, hogy a kétféjű állatábrázolások a lengyeli kultúra különböző szakaszaiból valók, vagyis nem csupán egyetlen időhorizontba tartoznak. Míg az itt felsorolt leletek közül az aszói, az egyik střelice-i és a tēšetice-kyjovice-i darab a kora Lengyel, a santovkai és a morvaországi leletek zöme a klasszikus Lengyel, addig a zalaszentbalázi és a vinčai példányok már a késő Lengyel időszak alkotásai. Nem csak időben, hanem térben sem köthetők a Lengyel kultúra elterjedési területén belül egy bizonyos földrajzi területhez ezek a kétféjű állatplasztikák. A Lengyel kultúra területén kívül a Vinča kultúra északi vidékén is bukkanunk ilyenekre, oda talán idegenként kerülhettek. Bár nagy területen fordulnak elő az ilyen típusú leletek, számuk még sem jelentős. Mindez szintén a kiemelt szerepükre utalhat.

Az állatfejjel díszített fedőfogók típusait több csoportba sorolhatjuk, függetlenül attól, hogy csupán egy vagy esetleg több állatfejben végződnek. A mellékelt képtáblán (5. kép) a párhuzamokat három csoportba osztottuk: tömör, átlukasztott és áttört testű fedőfogók. A nagybakónaki darab az átlukasztott testűek csoportjába tehető.

A mi példányunk legközelebbi hazai párhuzama szintén Zala megyéből ismert. A Nagybakónaktól 13 km-re nyugatra fekvő Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező lelőhelyről Bánffy Eszter által közölt töredék is két állatfejben végződik (BÁNFFY 1996a, Pl. 110. 264). Itt az állatfejek jóval rövidebbre lettek kialakítva, mint az általunk bemutatott darabon, valamint az állatok lába között egy kisebb lelógó, talán tőgyre utaló részt is megformázott az egykori mester.

A legnagyobb hasonlóságot egy morva darabbal találhatjuk: a Brno – Komínban napvilágra került mindkét végén állatfejben végződő fedőfogó, mind alakjában, mind fejkiképzésében szinte megegyezik a nagybakónaki plasztikával, és mindkettő „teste” átlukasztott (PODBORSKÝ 1985, Obr. 90., Taf. 144. 9a–d). Ezek alapján a mi töredékünk is a klasszikus vagy a késő Lengyel idejére keltezhető.

A morva leletek kapcsán megkísérelték az állatplasztikák fajtákhöz való besorolását. Úgy tűnik

zömében háziállatokat ábrázoltak, a vadállatok száma meglehetősen csekély. A háziállatok közül elsősorban juh-kecske, valamint sertés, szarvasmarha és kutya jelenik meg leegyszerűsített alakban az edények felületén, a vadállatok közül róka, medve, nyúl, teknős-béka, madár és hal fordul elő (PODBORSKÝ 1985, 213). A nagybakónaki darab a leggyakrabban előforduló juh-kecske vagy kecske ábrázolás egy szép példánya.

Összefoglalás

A lengyeli kultúra településeit jellemzően már nem közvetlenül a patakok partján találjuk meg, hanem a környezetből kiemelkedő dombokon. A víz továbbra is fontos a megtelepülés szempontjából, de ez már nem az elsődleges. Ilyen területen, két patak összefolyása és a köztük emelkedő dombvonulaton bukkanunk terepbejárás során Nagybakónak – Puszta-dűlőben is a lengyeli kultúra lelőhelyére. A leletek zömét edénytöredékek adják, melyek tálak, poharak, amfórák, puttonyedények és fazekak darabjaiként azonosíthatók. Találtak még egyéb agyagból készült használati tárgyat is – pl. agyagcsiszolót és nehezek töredékét –, valamint köeszközök részeit is. A felszínről gyűjtött leletanyag a Lengyel IB-től a Lengyel III-ig tartó időszakra datálható. Ez vagy a telep hosszú élettartamára, vagy esetleg a kiváló földrajzi adottságoknak köszönhetően az egymás utáni többszöri megtelepedésre utalhat. Ennek tisztázása és a nagy kiterjedésű régészeti lelőhely részletes elemzése csak a teljes feltárás után valósulhatna meg.

A leletek közül kiemelkedik egy fedőfogó, amely mindkét végén állatfejben végződik. Feltételezhetjük, hogy az ilyen fedőket nem a mindennapokban használhatták, hanem valamilyen kiemeltebb szerepük lehetett, talán szertartások során alkalmazhatták ezeket. Ez a típus kis számban ismert, de időben a kora Lengyeltől a késő Lengyelig, térben pedig Morvaországtól egészen Szerbiáig megtalálhatók hasonló darabok. A Nagybakónakon napvilágra került töredék legközelebbi hazai párhuzama a zalaszentbalázi példány, legjobban pedig az egyik Brno – Komínban feltárt darabra hasonlít. Ezek alapján a mi töredékünk is a klasszikus vagy a késő Lengyel idejére keltezhető.

Nagybakónakon terepbejárás során a Puszta-dűlőben talált leletek talán újabb adalékkal szolgálhatnak a lengyeli kultúra emberének megismeréséhez.⁷

Jegyzetek:

- ¹ 1. kép 2. a [www. google.earth](http://www.google.earth) digitális térképéről származik (2008).
- ² Dr. Horváth László: Jelentés az 1982. ápr. 1-én Nagybakónakon végzett terepbejárásról. TGYM Adattár, 34/2. lelőhely.
- ³ A leletek méreteinél használt rövidítések: M = méretek, m = magasság, sz = szélesség, fv = falvastagság, pá = peremátmérő, fá = fenékátmérő, tá = talpátmérő, h = hossz.
- ⁴ A Nagybakónakon talált állatplasztikák tárgyraszait Lakó Márta Éva készítette, munkáját ezúton is köszönöm.
- ⁵ Az M7 autópálya megelőző feltárásai során a lengyeli kultúra korai, Sói szakaszára datálható leletek kerültek elő kis számban Becsehely – Bükkaljai-dűlőben (KALICZ–KREITER–TOKAI 2007; KALICZ–KREITER–KREITER–TOKAI é.n.). Sormás – Török-földek a korai lengyeli kultúra kiemelkedő jelentőségű lelőhelye (P. BARNA 2007). A Nagykanizsa-Palin – Anyag-nyerőhelyen feltárt kultikus helyet pedig hosszabb ideig használhatták a lengyeli kultúra emberei (TOKAI 2007).
- ⁶ A lengyeli kultúrát megelőző korok edényfestéseiről jelentős mennyiségű szakirodalmat lehetne felsorolni, én ettől most eltekintek. Csúpn egy zalai lelőhelyet hoztam fel példának, ahol szinte mindegyik korszakból van néhány festett töredék. Becsehely – Bükkaljai-dűlő lelőhelyről az Őskor Kutatók IV. Összejövetelén Debrecenben 2005. tavaszán tartottunk előadást. A konferenciakötet megjelenés alatt.
- ⁷ A dolgozatot dr. Kalicz Nándor (MTA RI) lektorálta, a tárgyfotókat és a képtáblákat Bicskei József készítette. Munkájukat ezúton is köszönöm.

Irodalom:

- P. BARNA 2007
P. Barna, J.: A new site of Lengyel culture in Sormás – Török-földek (Country Zala, South-Western Transdanubia). Preliminary report. In.: Kozłowski J. – Raczky, P. (Eds.): The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe. Kraków, 2007, 365–380.
- BÁNFFY 1996a
Bánffy, E.: Early Chalcolithic settlement at Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező. *Antaeus* 22/1995 (1996), 71–102.
- BÁNFFY 1996b
Bánffy, E.: South-West Transdanubia as a mediating area on the cultural history of the early and middle chalcolithic. *Antaeus* 22/1995 (1996), 157–196.
- BÁNFFY 1996c
Bánffy E.: Újkőkori és rézkori települések Zalaszentbalázs határában. *ZalMúz* 6 (1996), 97–148.
- BÁNFFY 1997
Bánffy, E.: Cult objects of the neolithic Lengyel culture. Connections and Interpretation. *Archeolingua Series Minor* 9., Budapest, 1997.
- BÁNFFY 2004
Bánffy E.: Újkőkori és rézkori megtelepülés a Kerka völgyében. *ZalMúz* 13 (2004), 7–28.
- BONDÁR 1996
Bondár, M.: The settlement of the Lengyel culture at Zalaszentbalázs. *Antaeus* 22/1995 (1996), 51–71.
- HORVÁTH 1998
Horváth L.: Nagykanizsa és környékének fontosabb őskori és római kori régészeti lelőhelyei. *Nagykanizsai Honismereti Füzetek* 20 (1998), 11.
- HORVÁTH–KALICZ 2006
Horváth, L. – Kalicz, N.: Siedlungsfunde der spätesten Phase der Lengyel-Kultur bei Nagykanizsa (Südwestungarn). (Die letzten zwei Drittel des 5. Jahrtausends v. Chr., kalibriert). In: Tomaž A. (Ed.): *Od Sopota do Lengyela. Prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo. – Between Sopot and Lengyel. Contribution to Stone Age and copper age cultures between the Sava and the Danube. Annales Mediterranea, Koper* 2006, 53–66.
- KALICZ 1985
Kalicz N.: Kőkori falu Aszódon. Aszód, 1985.
- KALICZ 2003
Kalicz N.: Az újkőkorszaki és rézkori megtelepedés maradványai a nagykanizsai Inkey-kápolna mellett. *ZalMúz* 12 (2003), 7–47.
- KALICZ–KREITER–TOKAI 2007
Kalicz, N. – Kreiter, E. – Tokai, Z. M.: Die Rolle der Sopot-Kultur in der Entstehung der Lengyel-Kultur auf Grund der neuen Ausgrabung in Südwestungarn. In.: Kozłowski J. – Raczky, P. (Eds.): *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków, 2007, 29–47.
- KALICZ–KREITER–KREITER–TOKAI é.n.
Kalicz N. – Kreiter A. – Kreiter E. – Tokai Z. M.: A neolitikum történeti és kronológiai kérdései Becsehely-Bükkaljai-dűlő lelőhelyen. In: MOMOS IV. Őskoros kutatók IV. összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 2005. nyomtatás alatt
- PODBORSKÝ 1985
Podborský, V.: Těšetice-Kyjovice 2. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno, 1985.

- MRE 2003
Bánffy E. – Goldman Gy.: Újkőkori hitvilág. In.: Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest 2003, 112–117.
- PAVÚK 1994
Pavúk, J.: Santovka eine bedeutende Fundstelle der Lengyel-Kultur in der Slowakei. ArchKorrbl 24 (1994), 167–177.
- STANKOVIĆ 1986
Stanković, S.: Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinča. – Altars and prosopomorphic lids from Vinča. Beograd 1986.
- TASIĆ 1973
Tasić, N.: Neolitska Plastika – Neolithic sculpture. Beograd 1973.
- TOKAI 2007
Tokai Z. M.: Nagykanizsa-Palin, Anyagnyerőhely. RégKut 2006 (2007), 236–237.
- M. VIRÁG 1996
M. Virág Zs.: Újkőkor és korai rézkor. In.: Költő L. – Vándor L. (szerk.): Évezredek üzenete a lápvilágából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996, 16–20.
- ZALAI-GAÁL 1998
Zalai-Gaál, I.: Die applizierte Tierplastik der Lengyel-Kultur. ActaArchHung 50 (1998), 43–90.
- ZALAI-GAÁL 2002
Zalai-Gaál, I.: Die neolithische Gräbergruppe-B1 von Mórág-Tűzkődomb. I. Die archäologischen Funde und Befunde. Szekszárd-Saarbrücken 2002.

A new animal representation of the Lengyel culture from Nagybakónak

The site was found during field walking in Nagybakónak – Puszta-dűlő on a natural elevation where two streams join together (Fig. 1. 1–3). The majority of the finds were pottery fragments such as bowls (Fig. 2. 1–3), cups (Fig. 2. 4–5), amphorae (Fig. 3. 1), vessels with handles positioned in a way that suggests that the vessel was carried on the back of a human by means of ropes (dorsal vessel) (Fig. 3. 2–3) and cooking vessels (Fig. 3. 5). Other types of clay objects were also found such as handled side fragments of pottery used for polishing (Fig. 3. 4) and a weight fragment (Fig. 3. 6). A few stone tools also came to light (Fig. 3. 7–8).

Amongst the finds a lid with a handle ending in animal heads is outstanding. It is a brown lid, which is grey in cross section. It is tempered with sand and grog. The animal heads are schematically represented. The elongated triangular-shaped heads with horns and noses may represent goats. The handle of the lid is slightly concave, it becomes thicker towards its bottom and it is pierced in the middle (Fig. 4. 1–2). The types of lids with animal representations can be divided into several groups irrespective whether they are ended in one or two animal heads. Within the distribution area of the Lengyel culture such lids can be divided into three groups (Fig. 5): solid, pierced and reticulated.

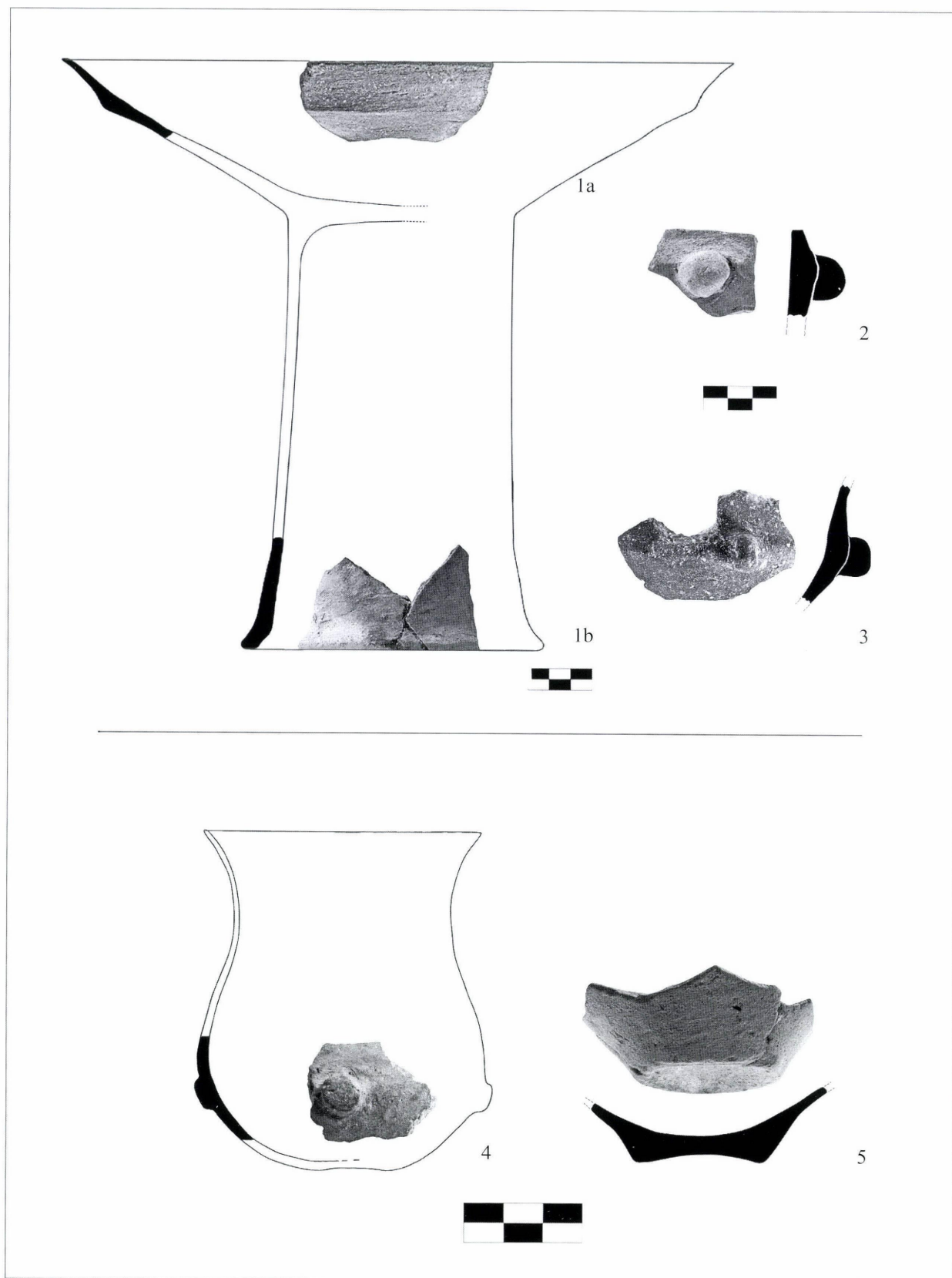
It is assumed that lids with animal representations were not used in everyday life, but they had a role perhaps during rituals. Only a small number of these lids are known but chronologically they are present from the Early to the Late Lengyel culture, and spatially they are found from Moravia to Serbia. The closest analogy of the lid handle, ending in two animal heads from Nagybakónak, in Hungary is from Zalaszentbalázs, but it best corresponds to a lid from Brno – Komín. According to the analogies the lid from Nagybakónak can be dated to the Classic or Late Lengyel culture.

The finds, which were found during field walking are dated from the Lengyel IB to the Lengyel III. This may indicate the long term occupation of the site or, because of the favourable geographical position of the site, it may have been occupied during the different periods of the Lengyel culture. This assumption and the detailed analyses of the extensive settlement can only be assessed after the excavation of the whole territory of the settlement.

Translated by Attila Kreiter

1. kép: 1–3: Nagybakónak – Puszta-dűlő lelőhely
 Fig. 1: 1–3: The site of Nagybakónak – Puszta-dűlő

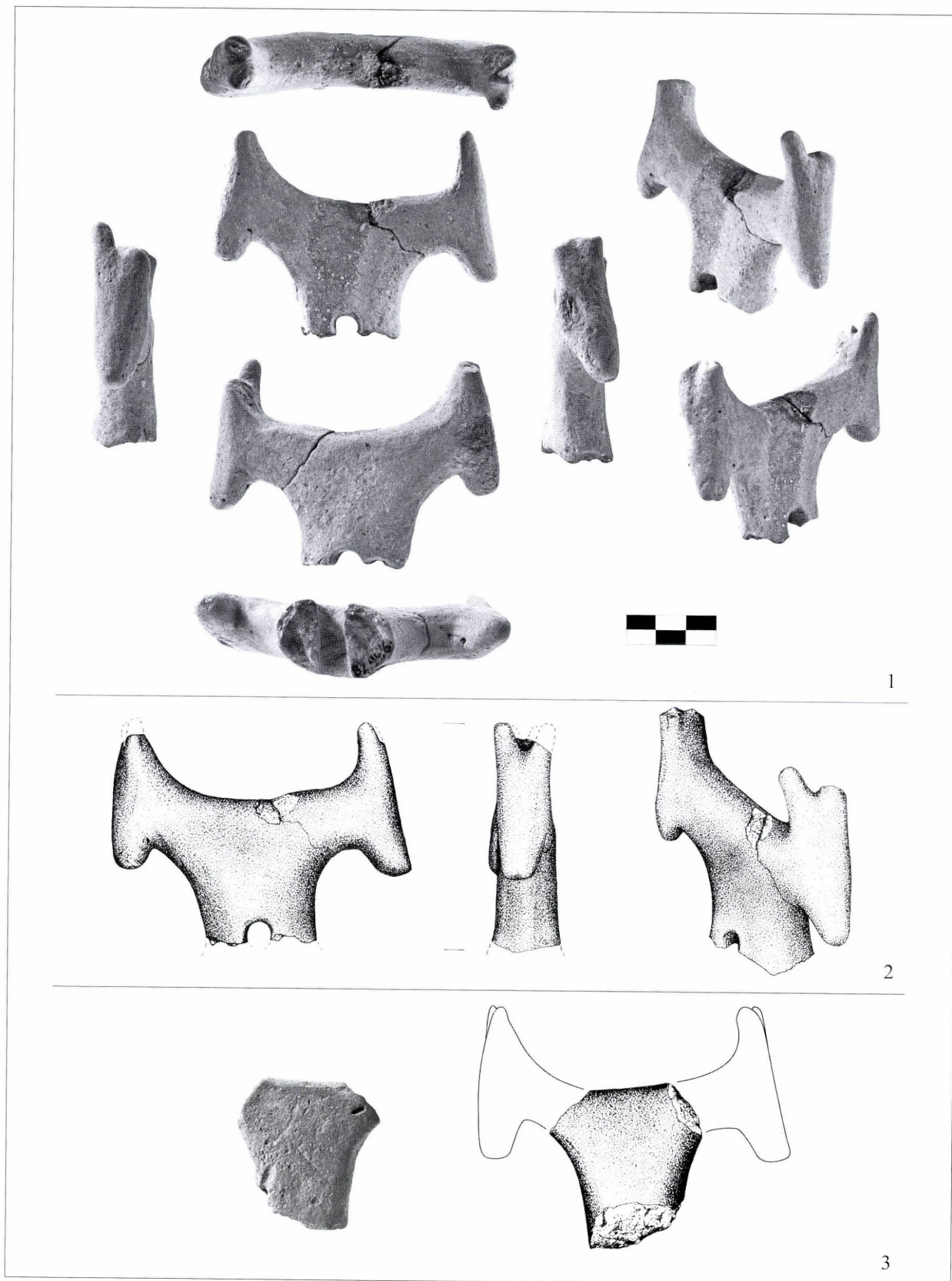

2. kép: A lengyeli kultúra leletei. 1–3: Tálak, 4–5: Poharak
Fig. 2: Finds of the Lengyel culture. 1–3: Bowls, 4–5: Cups

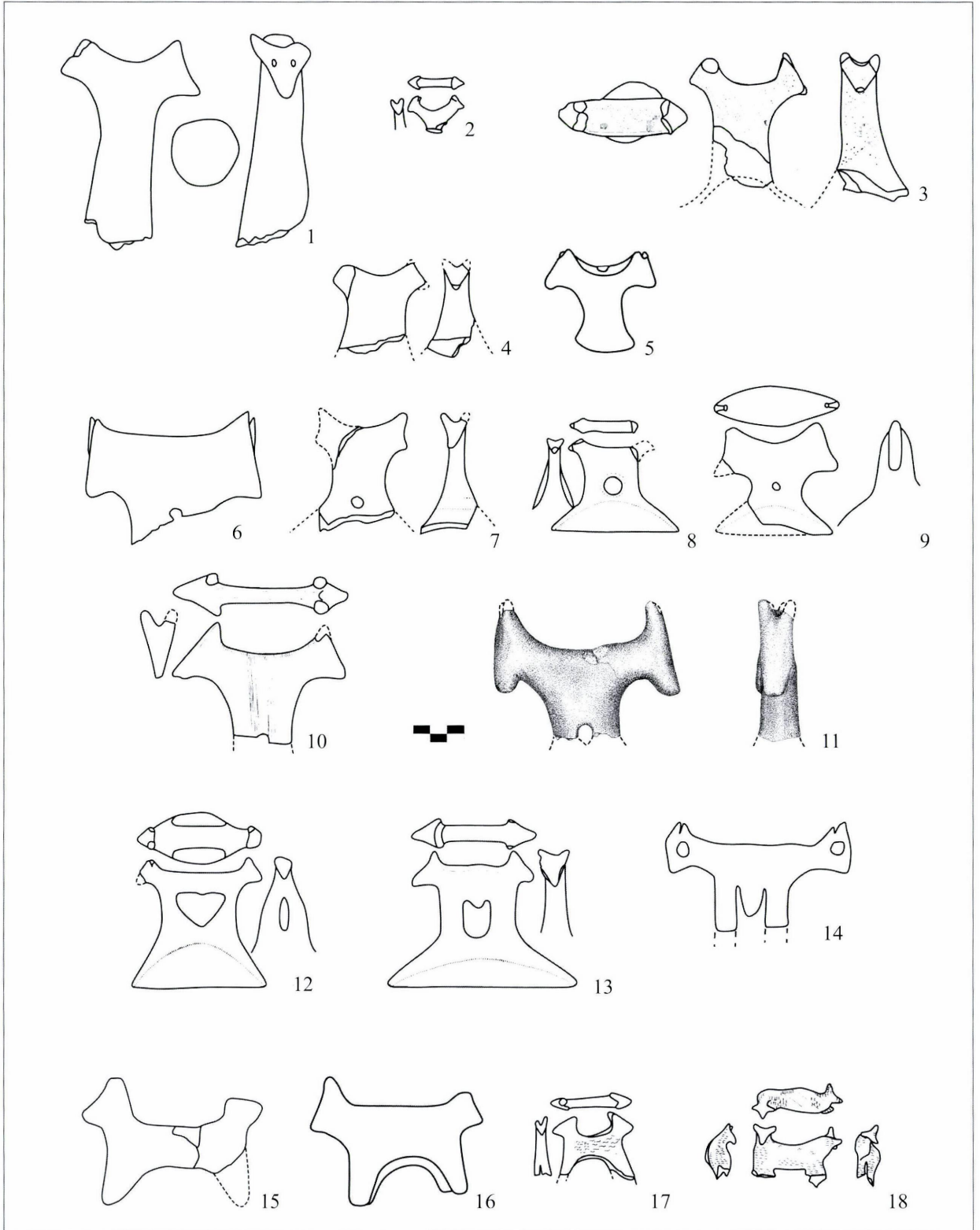

3. kép: A lengyeli kultúra leletei. 1: Amfóra, 2–3: Puttonyedények, 4: Agyagcsiszoló, 5: Fazék, 6: Agyagnehezék,
7–8: Kőszközök

Fig. 3: Finds of the Lengyel culture. 1: Amphora, 2–3: Dorsel vessels, 4: Clay polisher, 5: Cooking vessel, 6: Clay weight,
7–8: Stone tools

4. kép: 1–3: A lengyeli kultúra kétfejű állatábrázolásai Nagybakónak – Pusztadűlőből
Fig. 4: 1–3: Animal head representations of the Lengyel culture from Nagybakónak – Pusztadűlő

5. kép: Kétféjű fedőfogók a Lengyeli kultúra elterjedési területéről

Fig. 5: Spatial distribution of lid handles with animal representations in the Lengyel culture;

1: Santovka; 2, 8: Střelice; 3, 4, 7: Horákov; 5: Crkvine u Stublinama; 6: Aszód; 9: Těšetice-Kyjovice; 10,13: Brno – Komin;

11: Nagybakónak –Pusztá-dűlő; 12: Boskovštejn; 14: Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező; 15, 16: Vinča;

17: Výchapy – Štěpánovice; 18: Kostelec na Hané